

La col·lectivització agrària a l'Alt Camp (1936–1939)

A la recerca d'una millora socioeconòmica

Antoni Gavalda

Tarragona, 2016

Edita:
Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili
Av. Catalunya, 35 - 43002 Tarragona
Tel. 977 558 474 · publicacions@urv.cat
www.publicacions.urv.cat

1a edició: novembre de 2016
ISBN: 978-84-84244-14-1
Dipòsit legal: T 96-2016

Imatge de coberta:
“Unitat per la victòria!: Obrer! Camperol!”
de Jacint Bofarull (Barcelona, 1937)

Aquest llibre ha comptat amb l'ajut de la Fundació Privada Mútua Catalana

Aquesta obra està subjecte a la llicència de Reconeixement-NoComercial-CompartirIgual 4.0 Internacional de Creative Commons. Si voleu veure una còpia d'aquesta llicència accediu a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/> o envieu una carta sol·licitant-la a Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

¶ Aquesta editorial és membre de la Xarxa Vives i de l'UNE, fet que garanteix la difusió i comercialització de les seves publicacions a escala estatal i internacional.

ÍNDEX ANALÍTIC

PRÒLEG.	7
UNES PARAULES PRÈVIES	13
SIGLES UTILITZADES.	17
1. LA COMARCA, EN EL CONTEXT AGRARI DE LES DARRERIES DEL SEGLE XIX FINS A LA II REPÚBLICA	19
1.1 Esbós de l'agricultura i la indústria a Valls i l'Alt Camp a cavall dels segles XIX i XX	19
1.2 L'organització societària pagesa fins a la dictadura de Primo de Rivera.	21
1.3 La diversificació organitzativa sindical de la dictadura i de la República	31
2. LA CNT, EL SINDICAT DE L'ALT CAMP.	51
2.1 El rol de l'articulista Pere Sagarra, forjador d'opinió	51
2.2 Un sindicalisme agrari comarcal fraccionat, en sintonia amb el de Catalunya	65
3. LA ZONA AGRÀRIA DE VALLS EN TEMPS DE GUERRA	69
3.1 Un sindicat àcrata, dominador i organitzat.	69
3.2 Una organització local i comarcal no exempta de problemes	72
3.2.1 La Federació Local.	72
3.2.2 El Comitè Comarcal	75
3.3 La participació de la pagesia comarcal en organismes catalans agraris de la CNT	77
3.4 La incidència del Comitè Comarcal, el Comitè Local i el Sindicat de Treballadors del Camp. Els sindicats agrícoles, la Federació de Sindicats Agrícoles de Catalunya (FESAC) i les col·lectivitats	102
3.5 La UdR i la Federació de Treballadors de la Terra (FTT-UGT) a Valls i comarca	116
3.6 La propaganda informativa, crítica i orientadora d'opinió	129
3.7 L'organització dels proveïments	138
4. LES COL·LECTIVITZACIONS I LES CONFISCACIONS, POBLE A POBLE	149
4.1 Avatars agraris dels municipis que no van tenir col·lectivitat	157
4.1.1 Els Garidells	157
4.1.2 El Milà	158

4.1.3 Mont-ral	160
4.1.4 El Pont d'Armentera	162
4.1.5 Querol	174
4.1.6 La Riba	183
4.2 Vicissituds de les col·lectivitzacions de l'Alt Camp	188
4.2.1 Aiguamúrcia	188
4.2.2 Alcover	200
4.2.3 Alió	230
4.2.4 Bràfim	234
4.2.5 Cabra del Camp	248
4.2.6 Figuerola del Camp	269
4.2.7 La Masó	278
4.2.8 Montferri	292
4.2.9 Nulles	300
4.2.10 El Pla de Cabra	307
4.2.11 Puigpelat	336
4.2.12 Rodonyà	344
4.2.13 El Rourell	353
4.2.14 Vallmoll	359
4.2.15 Valls	384
4.2.16 Vilabella	436
4.2.17 Vila-rodona	449
5. A TALL DE CONCLUSIONS	469
6. APÈNDIXS	479
7. FONTS	497
8. ARXIUS	501
9. BIBLIOGRAFIA CONSULTADA	507

COM S'HA D'ESTUDIAR LA GUERRA CIVIL I L'ESFORÇ COL·LECTIVISTA DEL 1936-1939

El llibre que el lector té a les mans, producte de la feina d'anys d'Antoni Gavaldà, un historiador seriós des de sempre i ara en plena maduresa intel·lectual i professional, corre el perill de ser considerat sols com una monografia comarcal. Seria un error, ja que, com es podrà comprovar llegint-lo, ens permet de discutir a fons el significat social de la guerra civil a Catalunya i ve a completar i omplir de matisos i suggeriments la manera com cal avançar arreu en l'estudi de l'economia col·lectivitzada del 1936-1939, una de les realitats més cridaneres i alhora menys conegudes en la seva concreció d'aquells anys de la guerra.

Per situar el caràcter renovador del llibre, interpretativament i metodològicament, crec que paga la pena de recordar aquí alguns dels problemes i reptes que ha hagut de superar a casa nostra la historiografia sobre la guerra civil. De tot fa ja molts anys. Quan a l'entorn del cinquantenari del 1936 hi hagué una àmplia preocupació jove per l'estudi i la recuperació de la història de la guerra, molts a Catalunya vàrem reivindicar i impulsar l'esforç local. Segons creïem —i així ho continuo pensant—, després d'anys de discursos i interpretacions doctrinals, que sols se sustentaven en la memorialística i els debats i les polèmiques polítiques dels dirigents i protagonistes de l'exili, l'única manera d'avançar i de fer un salt qualitatiu dins la historiografia de la guerra civil era anar a l'anàlisi i la recerca concreta i local.

Cal recordar que érem encara dins el debat —en el fons eixorc— sobre “guerra i revolució”, reviscolat després amb força arran de l'èxit de la pel·lícula de Ken Loach *Land and Freedom* [Terra i Llibertat], del 1995. Es tractava —i encara es tracta— d'un relat que venia a simplificar la dura i dramàtica complexitat de la guerra civil, en especial a Catalunya, tot posant al centre de la imatge la hipòtesi d'una oportunitat revolucionària i popular, espontània i pura, malmesa per les forces republicanes —petit-burgeses—, pels socialistes del PSOE —estatalistes—, pels dirigents de la CNT —potser pusil·lànimes— i, per damunt de tot, pels comunistes —del PSUC i del PCE, òbviament, sotmesos a les directrius de Stalin i l'URSS del

moment—, considerats els portaveus dels emboscats, els porucs i els interessos burgesos. No he d'entrar ara en l'anàlisi detallada de les argumentacions aportades. Recordem simplement l'impacte de dos textos clàssics: *La Révolution et la guerre d'Espagne* (La revolució i la guerra d'Espanya, París, 1961), de Pierre Broué i Émile Témime, dos historiadors importants, trotskistes, i *Revolució i contrarevolució a Catalunya (1936-1937)* [Barcelona, 1975] de Carlos Semprún Maura, llavors excomunista.¹ Malgrat tot, tampoc no hem d'oblidar que, justament en aquells anys vuitanta, hi hagué la presa en consideració de tota una memorialística del republicanisme implicat en la defensa de la Generalitat. Si Als anys cinquanta i seixanta les veus republicanes foren en bona mesura marginals, als setanta arribaren les memòries de personatges com Frederic Escofet (1973), Carles Pi i Sunyer (1975), Alexandre Deulofeu (1975), etc. Forçosament, la visió hagué d'obrir-se, i en l'acadèmia historiogràfica contemporaneïsta molts s'allunyaren ja de la versió més simplista que havia dominat dins el publicisme historiogràfic antifranquista dels seixanta i primers setanta.

Sigui com sigui, si més no llavors el considerable gruix d'obres instrumentals ja existent i la molta feina que hom emprengué permeté de situar l'estudi dels anys de la guerra en un marc temàticament i cronològicament molt més estès. Hom anà aviat més enllà del famós estiu revolucionari del 1936, i encara que costà i ha costat certament entrar en la dura realitat social de la rereguarda republicana del decisiu 1938, almenys les visions del 1936 i també del 1937 assoliren una major profunditat: el front i la rereguarda, la realitat de les milícies populars, la seva militarització, l'exèrcit popular, les moltes necessitats de la vida quotidiana; els canvis en les costums i un nou paper de la dona; també l'educació, les escoles, la implicació dels joves, l'oci i l'art o la literatura; en fi, la cinquena columna, la resistència passiva o no tant a les autoritats republicanes, la importància d'aquestes i la tasca de la Generalitat; l'economia i la política de les finances, etc. etc. No s'ha de pensar que totes aquestes qüestions foren resoltes de cop. Ara bé, sí que passaren aviat a formar part del catàleg de

1 Com dic, no puc aquí entrar a fons en la qüestió. En realitat, els orígens de la formulació es troben en la defensa dels dirigents poumistes el 1938, arran de l'assassinat d'Andreu Nin i la il·legalització republicana del POUM després dels fets de maig del 1937, campanya en què intervingueren activament tant Juan Andrade com Julián Gorkin. Un text decisiu en la popularització de la formulació fou el del també trotskista nord-americà Felix Morrow, *Revolution and Counter Revolution in Spain* (Londres 1938, que conegué posteriorment diverses edicions en distintes llengües).

temàtiques que calia abordar. Si resseguim tota la ingent bibliografia dels darrers anys, fins al dia d'avui, podrem constatar el molt que entre tots hem sabut avançar. En gran mesura —com ja he dit—, gràcies a l'estudi local i concret, fonamentat cada cop més en el document i els arxius que s'han pogut anar recomponent, amb el benentès que l'ús crític i contrastat del testimoni —escrit o oral— també hi ha contribuït.

Aquesta valoració diguem-ne positiva de la historiografia catalana sobre la guerra civil ha xocat, tanmateix, durant molt de temps amb les fàcilment comprovables dificultats i lentituds per incorporar el camp i la història agrària a unes anàlisis fetes majoritàriament des de la dinàmica i la realitat més urbana. En aquest punt, potser un dels casos on més s'ha pogut constatar aquesta marginalització del món pagès i del camp ha estat, paradoxalment, el de les col·lectivitzacions, malgrat que l'economia col·lectivista ha estat una de les qüestions estrella de tota la historiografia sobre la guerra. M'afanyo a afegir que les aproximacions al fenomen de les col·lectivitzacions han estat sovint relats doctrinals, sustentats en una base documental i un testimonialisme més aviat escassos i limitats. En qualsevol cas, la nova bibliografia local dels anys vuitanta i noranta duugué al debat una gran varietat de situacions que trencaven la pretensió d'alguns de situar les col·lectivitzacions sols en el terreny de la CNT i la referència anarquista o més pròpiament anarcosindicalista.

Caldria tenir en compte que les col·lectivitzacions, més que un projecte social o un ideari concret, fou una necessitat i una peça fonamental que se sustentava tant en la llarga història del mutualisme i el cooperativisme com en l'esperança obrera i popular d'afermar un paper decisiu en la gestió econòmica i política de la societat. Com es podrà veure en el mateix llibre del professor Gavaldà, en el fons, al costat de la complexitat i la varietat de formes que unes o altres adoptaven, segons el lloc, cada cop més, conforme avançava el transcurs de la guerra, constituïen una peça clau de l'economia i el sindicalisme de guerra. No foren cap "invenció", sinó, més fonamentalment, la forma concreta que a Catalunya i a Espanya prengué l'experiència d'un estat liberal en guerra, el de la Segona República i la Generalitat. És útil mirar cap a l'experiència europea de la primera guerra mundial. Malauradament, les anàlisis sobre l'actuació del moviment obrer català durant la guerra civil de 1936-1939 han obviat la seva comparació amb les trajectòries i experiències de la resta de moviments obrers europeus. Em sembla no només una debilitat, sinó un error important. Forçosament només podem portar ara a col·lació uns petits exemples. Com és

sabut, el sindicalisme europeu (certament, el reformista, que també era hereu del sindicalisme revolucionari francès) després de la primera guerra mundial es va veure abocat a concretar fórmules de participació amb l'Estat per a la gestió de l'economia, plantejant per primer cop una política de nacionalitzacions de determinats sectors. La nova formulació implicava tant l'acceptació de la idea de l'economia dirigida com la reivindicació del control obrer a les empreses, i es va tractar d'un debat ampli, que no es produïa només dins de l'àmbit de la socialdemocràcia. Recordem simplement que ja el polític alemany Walter Rathenau (1867-1922), que no era ni obrer ni sindicalista, ni socialista, va formular justament llavors la seva teoria de la *Planwirtschaft*, una economia planificada. Cal fer notar que, per aquest camí, el sindicat s'obria a la problemàtica de la gestió i, almenys, la coresponsabilització amb la direcció de la producció i les relacions laborals. Un tema que serà clau a Catalunya el 1936-1939. Seria òbviament útil no oblidar aquests debats si volem entendre adequadament el que va significar l'economia col·lectivitzada i també els paràmetres i referències amb què els mateixos republicans i la Generalitat van abordar la construcció de l'edifici de l'economia col·lectivitzada, la nova economia, propagada a partir d'octubre de 1936.

El professor Antoni Gavaldà és un magnífic actor dels avatars, dificultats i èxits de la historiografia catalana sobre la guerra civil i, més en general, la contemporaneïtat del segle xx. Començà a bastir una obra sòlida, que tingué a més la peculiaritat de partir de la realitat agrària, i ja centrada en l'Alt Camp. No cal sinó recordar que les seves primeres investigacions importants giraren a l'entorn de l'anarcosindicalisme agrari (sobre la personalitat de Pere Sagarra, el 1986) i el cooperativisme (la Societat Agrícola de Valls, el 1990). Després, sense pretendre en absolut fer cap repàs de la seva ingent bibliografia, ha continuat amb aportacions d'impacte sobre el cooperativisme i el sindicalisme a les comarques del sud (el Baix Camp, l'Alt Camp, el Priorat i la Conca de Barberà, el Tarragonès o les Terres de l'Ebre). I ha practicat el que malauradament no acostuma a ser gaire usual, el que caldria denominar 'temps llarg', unes cronologies àmplies que permeten de veure les continuïtats i sovint obliguen a matisar la novetat i els pretesos grans canvis d'unes molt determinades conjuntures polítiques. Com dic amb impacte i valentia, aquesta opció ha dut Antoni Gavaldà a fer una incisiva anàlisi de la realitat del sindicalisme agrari franquista i en temps del franquisme.

Fins i tot per damunt de la molta documentació remenada i el coneixement que gosaria qualificar d'exhaustiu, o quasi, d'una bibliografia quilomètrica, no voldria acabar aquest pròleg sense destacar la capacitat del professor Gavaldà per oferir una estructuració entenedora i clara del text, producte de la maduresa i el sentit comú. Un cop d'ull a l'índex permet fer-se del tot el càrrec sobre el que hom trobarà al llibre i, a més, permet anar de forma ràpida a les qüestions i els llocs analitzats. Alhora, hom pot veure-hi reflectit una concepció de la història que incorpora les novetats metodològiques i teòriques de la professió, sense abandonar el terreny sempre necessari i sòlid de les aportacions factuais i documentades. I sense oblidar, tampoc, de dibuixar amb esquematisme i precisió el context necessari per valorar i omplir de significat les dades presentades.

Hi ha un altre fet que també sura al llarg del text. En general, la seva obra ha sabut mantenir una coherència de fons que va molt més enllà de la cronologia i la temàtica obrera. Es tracta de la manera d'apropar-se a la història i de la seva sensibilitat envers les persones i un poble gens abstracte. Mai no ha renegat de la història local. Ben al contrari, sempre hi ha trobat els fonaments sòlids de la reconstrucció i discussió d'un passat, un passat que per a molts de nosaltres ha constituït una vivència i una realitat del dia a dia, guia i referència indefugible de les nostres actuacions i actituds en la feina i el compromís cívic i social amb el nostre país i el nostre poble.

PERE GABRIEL

Professor emèrit de la Universitat Autònoma de Barcelona

UNES PARAULES PRÈVIES

Cal consignar, d'entrada, que l'estudi que presentem té un precedent, per la qual cosa pot ben bé dir-se que és una continuació del que s'ha publicat recentment amb el títol de *Fam de pa i de terra. La col·lectivització agrària a Catalunya*. En el primer llibre s'abordava el paper ideològic que van tenir les diferents forces polítiques i sindicals respecte d'un procés que desbordà l'executiu català: la via col·lectivitzadora al camp. En el llibre es fixaren els tentacles des d'on s'executà el procés, amb molts actors en xarxa, des del govern i la mateixa conselleria d'Agricultura com a executora —incorporant-hi la de Proveïments en alguns casos—, els sindicats de classe —bàsicament Unió de Rabassaires (UdR), Unió General de Treballadors (UGT) i Confederació Nacional del Treball (CNT)—, fins a organismes nous o remodelats —Comitès de Milícies Antifeixistes, Consells Municipals, Consell d'Agricultura, Federació de Sindicats Agrícoles, Juntes Municipals Agràries, sindicats agrícoles i les mateixes col·lectivitats—, a més de partits polítics que, en conjunt, donaren un sentit o un altre, amb solucions globals o parcials, en funció de les composicions partidistes que s'hi escolaven.

L'estudi que presentem aquí vol fixar-se en la practicitat del moviment col·lectivista agrari, des d'on es generà. Mirar el grau de compromís real dels actors que van haver de canalitzar el grau d'insatisfacció que hi havia al camp, la forma de donar-hi solució i, sobretot, l'activitat que generaren uns organismes nous de trinca, sorgits de la revolució, sense precedents en què emmirallar-se. I tot, gestat en un ambient social gens favorable —i en alguns moments fins hostil— des de la conselleria i, per extensió, des del govern. Això implicà models d'actuació diferenciats, sobre la base —convé no oblidar-ho— que s'estava en temps de guerra; models sustentats tant en la crua i descarnada imposició als pagesos abans de la guerra, com en els que es pretenia reconduir la situació des del que significava obrir esclatxes noves respecte d'una situació que la pagesia no havia buscat però que s'havia trobat. D'aquí la dificultat d'intentar vertebrar models mínimament uniformitzadors quan aquests van ser, per les pròpies característiques del moviment, models diferenciadors sobre una base comuna.

El volum que s'ofereix té, per tant, una triple funció inicial d'anàlisi: rescatar les vicissituds de quins eren els caps de brot locals i comarcals que abans de la conflagració postul·laven per donar solució a una possessió desigual de la terra, contrastada, fet que provocava bosses de jornalers, miseriosos, pelats com un jonc; determinar el grau de cohesió i de compromís des d'organismes socials nous de Valls i comarca en el context del conjunt agrari català, en el xoc rabiüt del 19 de juliol de 1936 per arbitrar solucions; i l'assumpció de com es vehicularen les vies socials deslloradores d'una problemàtica nouvinguda que demandava una resolució àgil.

A aquestes funcions indicades cal sumar-hi l'anàlisi de les vicissituds que es donaren a cada poble en el transcurs del que significà el daltabaix de la guerra, en format de confiscació, col·lectivitat, repartiment o abandonament de terres. Les solucions que s'escolen a les pàgines següents van ser variades, derivades de la peculiaritat local: de com era configurat el poble respecte de la potència que tenien els sindicats de classe; de les varietats contractuals que existien; de la voluntat dels pagesos de formar part de la col·lectivitat o de no formar-ne part i de continuar amb l'estatus contractual que tenien, tot i que millorat... Això va implicar que les vies d'afrontar la nova situació fossin diferents, sota el denominador comú del paraigua de cada central sindical, i sobretot de l'entesa que mantingueren o no amb el Comitè o amb el Consell Municipal per com fixar unes mínimes regles de joc, i amb el sindicat o societat agrícola local, veritables pals de paller de la recepció i distribució dels fruits.

Si aquesta ha estat la pretensió d'inici, el resultat és el que és, motivat per la dificultat de les disperses fonts amb les quals s'ha treballat. La circumstància que les col·lectivitats no gaudissin de cobertura legal fins que la guerra era avançada, el fet que en molts casos no acceptessin el soplug dels sindicats agrícoles, la rêmora d'anar a remolc d'un poder comandat pels rabassaires que hi posava traves i que no ofería solucions, o el fet que algunes col·lectivitats xoquessin amb el poder local, presenta un panorama variat i fins tempestuós en el seu desenvolupament. És per això que s'ha incidit en l'estudi poble a poble, per mostrar el recòndit perfil local, en què jocs d'interessos semblants confluïren per oferir, en alguns casos, desenllaços dispers.

Finalment, només em resta agrair els ajuts de la corrua d'arxius i persones als quals he hagut de recórrer per bastir el canemàs del que s'aporta. Uns de catalans: dos de determinants de Valls —l'Arxiu Municipal i l'Arxiu Comarcal de l'Alt Camp, comandats respectivament per Josep Martí i

Salvador Cabré— que han assortit la informació dels diferents pobles que, amb bon criteri, han optat per dipositar el seu llegat, perfectament custodiat, al lloc on pertoca; la resta d'arxius municipals de la comarca, alguns ben conservats amb criteris professionals i d'altres no; els arxius de les societats i sindicats agrícoles; l'Arxiu de la Fundació Montserrat Tarradellas i Macià, guardada al Monestir de Poblet; l'Arxiu Nacional de Catalunya a Sant Cugat; la Biblioteca de la Universitat Pompeu Fabra i la Fundació Campalans ambdues de Barcelona; i, pel que fa a la premsa, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, i els de Manresa, Sant Feliu de Guíxols i Tarragona. Cal recordar també el potencial documental d'altres arxius espanyols, com el Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca, i l'Archivo Histórico Nacional i la Fundación Anselmo Lorenzo, els dos darrers de Madrid, especialment el darrer, per les facilitats en una custòdia material que ha passat per mil peripècies a l'estranger i a Espanya fins a aterrar a Madrid. No puc descuidar les llarguíssimes converses al fogar catalanofrancès amb els màxims dirigents locals i comarcals, i amb altres persones catalanes, quan encara romanien a l'exili, ni el suport de col·legues del grup ISOCAC —Ideologia i societat a la Catalunya contemporània—, encapçalat per la professora Montserrat Duch. El penúltim recordatori és per als que han sufragat que l'obra surti al carrer: la Fundació Pública Mútua Catalana de Tarragona i l'Arxiu Comarcal de l'Alt Camp, i el bon fer de l'eficient Servei de Publicacions de la URV, amb Jaume Llambrich i Magalí Urcaray. Cal agrair, finalment, les paraules del professor emèrit de la Universitat Autònoma de Barcelona, Dr. Pere Gabriel, per la deferència en prologar el volum, un llibre que s'ofereix a una col·lectivitat —valgui la redundància—, per si vol saber el que ha succeït en un passat recent per poder projectar un futur-present diferent, més humà.

ANTONI GAVALDÀ

Professor de la Universitat Rovira i Virgili. Tarragona

SIGLES UTILITZADES

ACR: Acció Catalana Republicana.
AS: Acció Sindical. Valls.
BOC: Bloc Obrer i Camperol.
BOG: Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya.
CNT: Confederació Nacional del Treball.
DOG: Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya.
ERC: Esquerra Republicana de Catalunya.
FAI: Federació Anarquista Ibèrica.
FAL: Fundación Anselmo Lorenzo.
FESAC: Federació de Sindicats Agrícoles de Catalunya.
FETE: Federación Española de Trabajadores de la Enseñanza.
FNA: Federación Nacional de Agricultores.
FNOAE: Federació Nacional d'Obrers Agricultors d'Espanya.
FSLI: Federació Sindicalista Llibertària.
FTT: Federació de Treballadors de la Terra.
JJLL: Joventuts Llibertàries.
JSU: Joventuts Socialistes Unificades.
POUM: Partit Obrer d'Unificació Marxista.
PSOE: Partit Socialista Obrer Espanyol.
PSUC: Partit Socialista Unificat de Catalunya.
SO: Solidaridad Obrera. Barcelona.
UdR: Unió de Rabassaires de Catalunya.
UGT: Unió General de Treballadors.
USA: Unió de Sindicats Agrícoles de Catalunya.
USC: Unió Socialista de Catalunya.
USP: Unió de Sindicats i Pagesos de Catalunya.

1. LA COMARCA, EN EL CONTEXT AGRARI DE LES DARRERIES DEL SEGLE XIX FINS A LA II REPÚBLICA

1.1 Esbós de l'agricultura i la indústria a Valls i l'Alt Camp a cavall dels segles XIX i XX

L'Alt Camp és una comarca del Camp de Tarragona, conjuntament amb el Tarragonès i el Baix Camp, denominades així a partir de la divisió territorial del 1932. L'Alt Camp, en tot el segle XIX i en part del XX, va tenir una estructura agrària que destacava per sobre dels altres sectors de treball.¹

A la segona meitat del segle XIX, la zona va requalificar els seus conreus amb vista al sector vitivinícola, el qual va agafar més peu del que ja tenia, conforme els preus anaren a l'alça i la invasió de la malura en format de plaga de la fil·loxera s'estengué per la veïna França. La meitat dels conreus totals en producció eren dedicats a aquest cultiu —passava de les 13.000 hectàrees—, enfront de les 6.000 que es dedicaven a la sembradura, com a segon conreu important. Passat l'estrall de la fil·loxera, en què la vinya va caure en picat, i ja en el període de finals de segle, els conreus recuperaren l'espai que tenien, i les hectàrees dedicades als ceps, un cop es van replantar, s'aguantaren fins a la crisi de malvenda del vi d'inici de segle, motivada per un excés d'oferta que va malbaratar l'immens treball de les noves plantades. En aquest context de començament de segle XX, es produïren augments significatius de conreus d'altres productes com el garrofer i l'avellaner, es donava entrada al de l'ametller i els fruiterers i, alhora, es constatava la baixa de la sembradura. Un conreu complementari de secà era el roldor, per la seva riquesa tànnica, que, quan la indústria de

1 Aquest llibre forma part del projecte "Sociabilidades de construcción de la ciudadanía en Cataluña (1868-1939), financiado por el Ministerio de Economía y Competitividad" (HAR-2014-54230), dins del grup de recerca reconegut pel Departament d'Innovació, Universitats i Empresa de la Generalitat de Catalunya "Ideologies i societat a la Catalunya contemporània" (2014 SGR770). Té una primera part que es titula *Fam de pa i de terra. La col·lectivització agrària a Catalunya*.

la pell floria a la zona, s'utilitzà per adobar les pells un cop les fulles eren polvoritzades.

Tant a les acaballes del s. XIX com durant el s. XX de l'època que ocupa l'estudi, hi havia un component agrari d'horta difícil de quantificar quant a producció i guany econòmic, però del tot real quant a sosteniment familiar, en base a plantes de consum com enciams, cols, bledes, fesols —de l'abundància i del pinet—, tomàquets i tomacons, cebes, etc. La peculiaritat era que, mentre que, dels conreus de secà, només se'n treia una collita o, com a màxim, dues en el cas d'associar-hi cultius —en aquest darrer cas, la minva de producció hi era constatable—, en els d'horta, se'n treien dues, tres o quatre. Fins que no es va generalitzar l'avellaner, el pagès, al tros d'horta, hi feia una perfecta rotació de cultius i dedicava en força casos un terç a l'èsplet —sembla de blat i ordi—, un terç al cànem i una darrera part a favons.

En el sector associatiu, els pagesos s'organitzaren muntant societats i sindicats, aglutinats, la major part de les vegades, com a classe social. La Societat Agrícola de Valls, la Lliga de Contribuents, la Societat Agrícola de Productors, fraccionada amb el nom de Gremi d'Agricultors i amb el d'Unió Agrícola, coneguda pel poble amb el nom d'"Aigua Clara", són mostra d'un Valls amb empena associativa. Respecte als pobles del voltant, hi trobem igualment un moviment associatiu a Alcover, Cabra del Camp, el Pla de Cabra, el Pont d'Armentera, Vallmoll, Vila-rodona i, segurament, d'altres.

El procés industrial vallenc va ser també prou important. Des de mitjan segle XIX, hi constaven fàbriques d'aiguardent, molins d'oli i de farina, un batà i fàbriques de paper d'estrassa, adoberies, fàbriques de teixits (cotó i estam), de cordes, d'espardenyes, de bótes, de sabó, bòviles, de seda... La indústria, diversificada, presentava una empena important pel fet cert que la població anava en augment. Aquesta implantació industrial donà lloc a la formació de societats obreres. Bonaventura Rey² —un coetani del moment— en la dècada dels anys cinquanta del segle XIX ja en detalla una. D'aquest període, alhora, hi ha la relació coneguda de dos incidents que emboiraren el panorama obrer: el 1854, la crema de la fàbrica de teixits de Carreras y Compañía, coneguda com Vapor de Maó, la primera moguda per vapor; i el 1869, la crema i els saquejos de cases de fabricants,

2 Llibreta de Bonaventura Rey. Manuscrit en poder d'un família val·lenca.

circumstància que, segons sembla, motivà que alguns industrials marxessin de Valls.

Per estudis ja realitzats, sabem que, en la dècada dels seixanta del s. XIX, quant a la indústria comarcal, dominava la del paper, seguida del ram del tèxtil i les tintoreries i, a molta distància, la dels blanquers. Les indústries d'aiguardents eren un bon complement de treball, com a integrant d'industrialització comarcana.³

El 1900 es pot saber amb precisió la industrialització de Valls i comarca gràcies a la presentació contemporània dels fets realitzada per Pedrero.⁴ Cenyint-nos a Valls, hi havia vint-i-dues fàbriques dedicades al tèxtil i a tintoreries, amb un volum de prop de 1.800 treballadors, vint-i-dues blanqueries, amb un cens aproximat de 250 treballadors, i set fàbriques d'alcohol i aiguardents amb un o dos treballadors per negoci, cosa que significa una xifra total de més de 2.000 treballadors. La diversificació era evident.

1.2 L'organització societària pagesa fins a la dictadura de Primo de Rivera

Sempre s'ha titllat el pagès d'individualista, una valoració que intenta denotar l'esperit de treball que du a terme més que no pas la seva relació amb els altres, a l'inrevés del sector industrial, on l'obrer és considerat més socialitzat i, per tant, més propens a actuar en benefici dels seus interessos professionals. Cal indicar que aquesta premissa és certa i, alhora, enganyosa en funció de la perspectiva des de la qual es miri, tot i que, per les circumstàncies que en dimanen, resulta normal que les principals organitzacions de demanda de millors condicions de treball, de petició de regular i treballar menys hores diàries o de voler treballar en condicions més dignes, sortissin de l'estament industrial. Talment, convindria no oblidar que l'organització de les relacions de treball són molt més antigues i provenen del sector pagès, ja que, si ens fixéssim en temes com contractes o pactes de treball —escrits o orals—, el repartiment d'aigua per regar o l'ajuda mútua a través de germandats de diversa mena i condició, per posar-ne uns exemples aleatoris, es trencaria el motllo de la primàcia.

3 Part de l'exposat ha estat extret del meu llibre *L'associacionisme agrari a Catalunya. (El model de la Societat Agrícola de Valls: 1888-1988)*. Vol. I i II. Institut d'Estudis Vallencs. Valls, 1989, pàssim.

4 PEDRERO Y CABALLERO, Emilio: *Guía de Valls y su partido*. Tipografía "La Catalana". Valls, 1900.

A Valls i comarca, les formes d'organització pagesa correspongueren a eixos de l'activitat econòmica i de l'activitat sindical. La primera seria el fenomen cooperatiu en format de societats o de sindicats, i la segona, la interrelació de defensa de classe —i, en alguns casos, d'atac—, denominada sindical. Cal veure com sorgiren i evolucionaren ambdues en el període de finals del segle XIX i en l'eclosió dels primers anys del segle XX. Resumim-ho a grans trets.

La zona val·lenca va ser una de les capdavanteres en l'arrencada de la cooperació agrícola. Vist amb la perspectiva del temps i de la forma en què van sorgir, les societats o els sindicats van resultar en molts casos un reducte de classe i generaren tant funcions econòmiques com socials. Les funcions econòmiques consistien a poder disposar d'un sòlid aixopluc que els salvaguardés de la usura dels propietaris i dels comerciants. Els primers, en format de contractes favorables als seus interessos, propiciaven en força casos la misèria dels arrendadors o dels pagesos, que anaven a parts; i els segons, fent de banca, prestaven diners a preus abusius, escanyant els pagesos per poder comprar productes, fent que aquests haguessin de vendre de pressa, sovint, a preus baixos, just recollida la collita del que fos. Si aquesta premissa és avui totalment assumida per la historiografia gràcies a molts estudis que corroboren totalment o parcialment el que acabem de dir,⁵ no és estrany que els primers nuclis cooperatius catalans sorgissin amb una idea de classe, argumentada de manera més o menys clara en els seus estatuts i, sobretot, en el seu funcionament. Societats com les de Valls, Barberà de la Conca, Nulles, Vallmoll, Alcover, la Selva del Camp, Vila-rodona... donen fe del que acabem de dir. I ho reafirma el fet que, al cap d'uns anys i de forma paral·lela, sorgís a tots els nuclis pagesos que ja tenien organitzada una societat, un segon sindicat, adscrit a tesis dels propietaris, dels comerciants, en una línia del tot conservadora. A la majoria dels pobles anteriors, en seria la norma.

5 Vegeu, com exemple, els llibres de MAYAYO I ARTAL, Andreu: *La Conca de Barberà 1890-1939: De la crisi agrària a la guerra civil*. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà. Montblanc, 1986; SAUMELL SOLER, Antoni: *Viticultura i associacionisme a Catalunya. Els cellers cooperatius del Penedès (1900-1936)*. Diputació de Tarragona, 2002; SANTESMASES I OLLÉ, Josep: *El cooperativisme agrari a Vila-rodona (1893-1939). Un exemple d'estructuració econòmica, social i política en la Catalunya vitivinícola*. Centre d'Estudis del Gaià. Valls, 1996; i GAVALDÀ, Antoni; SANTESMASES, Josep: *Història econòmico-social de les cooperatives agrícoles de Nulles (1917-1992)*. Institut d'Estudis Vallencs. Valls, 1993.

Aquesta organització de societat, a la zona objecte d'estudi, va disposar sempre d'un cafè on s'arbitrava la política relacionable dels pobles, ja que l'oficial se la reservava, generalment, la classe mitjana i benestant, i també un gruix de seccions per facilitar la feina i l'oci del pagès, en funció de la potència que generava l'entitat, en un ordre que passava per seccions econòmiques de venda d'adobs, sulfat, sofre i tota classe d'anticroptogàmics; per altres com el celler o el trull, la matança del porc; de serveis que podien ser des de la barberia comunal o un economat; fins a culturals com la biblioteca, el teatre o l'escola per als fills dels socis o, com a complement, per a ells mateixos. Sense un paràmetre fix, aquest va ser el perfil de les societats de la zona propera a Valls.

Aquesta forma d'actuar econòmica, social i cultural, de ben segur, despertaria l'acció d'autodefensa de classe, el que aviat s'entendria com *activitat sindical*. A la zona que estudiem, el nucli inicial va començar la singladura a finals del segle XIX configurant un bloc d'una forta potència. L'entitat tenia per nom Federació Local de la Classe Obrera, aglutinadora d'obrers i de pagesos, i esdevindria en el decurs dels anys una societat combativa i reivindicativa. Ho demostra el fet que, en la festa de l'1 de Maig de 1890, sortís al carrer amb pancartes i crits en demanda de millores socials. Les pancartes que enarboraven els seus simpatitzants i afiliats no enganyaven pas. La que duïen els homes indicava: "Jornada de vuit hores. 1er. de maig de 1890. Festa obrera universal", mentre que la que portaven les dones i xiquets i xiquetes resava: "Glòria als pares que saben defensar el pa dels seus fills". El fet social i de treball hi era palpable.

En aquest context, els primers nuclis de pagesos que s'organitzaren a la zona ho van fer a la capital, a Valls, i, reforçant allò que s'ha assenyalat a causa de la relació professional que sí que tenien els treballadors industrials, van ser, precisament, els hortolans, afavorit per la riquesa d'horts que hi havia al terme i pel treball que feien en comú, cosa que els permetia parlar dels problemes que tenien a la treballada i al descans. El 1902, del miler de treballadors que estaven federats a la Federació Local de la Classe Obrera, prop de 250 pertanyien a la pagesia i es convertiren en el grup més important d'afiliats, seguit dels blanquers i teixidors, amb una nòmina de 200 afiliats a cada ram, i dels tintorers, amb 110, per exemplificar-ho amb els més significatius. Alguns d'aquests pagesos eren, alhora, socis de la Societat Agrícola i, d'igual manera que els que treballaven com industrials, no es quedarien parats davant dels abusos dels propietaris.

El problema pagès a Valls i comarca va esclatar amb virulència en el trienni a partir de 1909. Mentre s'activaria el Congrés de la Solidaritat Obrera de 1910, que fixaria les bases del que seria la CNT catalana. De la província de Tarragona, assistiren a aquest esdeveniment una representació de tres sindicats de Valls.

Una de les causes de l'esclat social vallenc va ser la demanda dels propietaris que reclamaven un preu més alt als pagesos per l'arrendament de les terres. Arrenglerats aquests darrers, majoritàriament, en el si de la Societat Agrícola i sense que tots hi participessin, sorgí al febrer de 1911 la Comissió de Treballs de les Terres com a moviment de defensa per plantar cara als propietaris en les seves demandes. El 1912 aquesta Comissió evolucionà cap a la creació de la Federació Agrícola de Valls i el seu radi, i la tàctica que usà aquesta va ser diversa, ja que passava tant per la via del diàleg, sense descuidar-ne altres com l'extorsió, el boicot i el sabotatge tant als propietaris com a les terres que aquests tenien amb escreix. L'èspurna de creació de la Comissió va ser quan tres socis sol·licitaren de nomenar una comissió administrativa a la Societat Agrícola, "per la por que fan els propietaris de voler participar en les misèries dels arrendataris, augmentant moltes terres, quasi duplicant el preu", bo i demanant que la Societat anés al capdavant per "veure si s'evitaria aquesta brutalitat que fan els amos". La primera comissió va estar formada per sis homes amb l'aprovació de la Junta General i, en successives remodelacions, el nombre varià. Van tenir el primer litigi amb la casa Coll, la casa del senyor del Castell, propietari rebec que extorsionava els pagesos que li portaven les terres.⁶ La Comissió presentà a aprovació de la Junta General el punt que cap pagès no pogués "arrendar terra de la citada casa mentre estigui pendent de l'assumpte, sense consentiment de la Societat". La flama rebrotà en altres casos, com per exemple, en la demanda d'expulsió d'un soci que anà a taxar una terra d'un propietari "... i ho ha fet tan malament com ha pogut"; o en les qüestions d'evitar l'"esquirolatge" que preconitzaven els amos de les terres. El tema federatiu dels pagesos s'eixamplà a altres societats de la comarca i de la Conca de Barberà en un format similar a l'iniciat a Valls, i actuaren algunes vegades mancomunadament.

6 Josep Piñas, pagès que seria president del Comitè Antifeixista i alcalde de Valls en temps de guerra, comentà que la senyora del Castell, anomenada "la gateta del Castell", va ser la primera d'acomiarar pagesos. Gravació de l'any 1986.

El 1912 la premsa conservadora —*La Crónica de Valls*— donava consells de com actuar, en el sentit d'apaivagar els ànims, pel fet que el capdavanter de la Federació, Fidel Martí Parés, ja havia hagut de passar pel jutjat. Era la tècnica emprada de la caritat que no duria enlloc. Tot i algun petit entrebanc, la força de la Federació Agrícola augmentà i es va consoldar, sobretot, pels bons oficis del referit Fidel Martí, el qual aconseguiria que la Societat Agrícola els hostatgés com a estadants pagant un lloguer. Amb aquest format de cobrar, la Societat Agrícola parava les crítiques d'altres socis que no estaven d'acord amb la Federació. Tanmateix, en aquest context, la Societat Agrícola va aliar-se en molts moments amb la Federació Local de la Classe Obrera amb accions com l'ajuda atorgada a una fiança per implantar una ferreria i carreteria comunal, o amb la Societat de Rajolers, que depenia de la Federació Local, ajudant-la a instal·lar un forn i donar feina als paletes i peons pels conflictes que hi havia hagut al poble.

La Federació Agrícola de Valls i el seu radi i la mateixa Societat Agrícola passaren també mals anys. El 1915 en va ser un pel míldiu dels ceps i per la pedregada posterior, la qual cosa comportaria que alguns pagesos quedessin sense poder pagar la fiança que els atorgava la Societat Agrícola i, per tant, en bancarrota. En aquesta situació, ambdues entitats, Societat i Federació, anaren de bracet per aconseguir que els diners deixats a seccions de la Federació Local de la Classe Obrera fossin retornats.

És en el decurs d'aquests anys que la potència de Fidel Martí s'expandiria per la comarca i per la província de Tarragona i es convertiria en el líder sindical pagès més potent del moment. Corrobora aquesta asseveració el fet que participés a Còrdova a l'abril de 1913 en el congrés que unes quantes associacions catalanes de pagesos van convocar per tal d'organitzar la pagesia espanyola.⁷ En aquest, en què Fidel Martí participà per Valls, es va acordar la creació de la Federación Nacional de Agricultores (FNA) i el periòdic *La Voz del Campesino*. Martí va ser una de les veus amb més força, va conduir la sessió inaugural i va presentar propostes de la comarca val·lenca. Després va venir el congrés de València de 1914, en el qual també assistiren Fidel Martí i Salvador Subielos, ambdós de Valls; el d'Úbeda el 1915 i el de Vilanova i la Geltrú el 1916, en el qual Ramon Bonet ostentà la representació de la Federació Agrícola de Valls i el seu radi. Demuestra la potència anarcosindicalista que el 1915 aterrés a

⁷ DÍAZ DEL MORAL, Juan: *Historia de las agitaciones campesinas andaluzas*. Alianza Editorial. Madrid, 1967.